

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ДВОМОВНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено історичні передумови розвитку двомовного навчання в Україні. Описано розвиток українсько-російської двомовності та її типи. Визначено цілі і принципи державної мовної політики України. Окреслено закони України про функціонування мов на її території.

Ключові слова: двомовне навчання, історичні передумови розвитку двомовного навчання, українсько-російська двомовність, мовне законодавство України.

Постановка проблеми. Інформаційний тип сучасного багатомовного суспільства, глобалізаційні тенденції його розвитку становлять потребу реформування освіти в Україні, зокрема її мовної галузі, яка відіграє важливу роль у формуванні сучасної високоосвіченої, комунікативної, розвиненої особистості, здатної відповісти на виклики сучасного світу. Україна – багатонаціональна і полімовна країна. Тому особливого значення набуває потреба оновлення змісту та методології освіти, зокрема мовної.

На сучасному етапі мовного розвитку країн світу помітні дві тенденції: посилення культурної та мовної взаємодії народів та прагнення націй до збереження мовно-культурної самобутності. Відповідно зростає актуальність питання про запровадження двомовного навчання в Україні. *Двомовне навчання* – це одночасне використання двох мов (державної і рідної) у процесі навчання.

Необхідно зауважити, що ставлення до національних меншин визначає ступінь демократичності суспільства. Захист прав усіх громадян країни забезпечується Конституцією України та Законом України «Про національні меншини».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний розвиток двомовності в Україні, що складалася протягом різних епох, практичне застосування двомовного навчання, зокрема в Україні та інші аспекти, які стосуються цього питання, досліджувало багато вітчизняних вчених: Авдєєва І., Ажнюк Б., Анафієва Е., Бевзенко Л. Д., Верещагін Є. М., Виготський Л. В., Виноградов В. В., Винарчик М., Волошинська Т., Демченко В., Дешерієв Ю. Д., Дороз В., Єфименко О., Жлуктенко Ю., Зайцева Л. С., Ісаєв М. І., Кісь Р., Кононов І., Котигоренко В., Крисаченко В., Масенко Л., Мельник Т., Мустафіна В., Павленко А., Панасюк Л. В., Попеску І., Пріцак О., Протасова К., Радевич-Винницький Я., Саплін Ю., Слюсар Ж., Степанов Є., Тараненко О., Товчигречка Л. В., Туташинський В., Шаповал Ю., Шевчук С. В., Шумарова Н. та багато інших.

Метою статті є розкриття історичних передумов розвитку двомовного навчання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток двомовності (полімовності) в Україні є

історично зумовленим. У процесі розвитку держави певні її частини зазнавали впливу інших культур, зокрема польської, російської, білоруської, чеської, австро-угорської, румунської та ін. Тому українська мова на території України не завжди мала статус державної.

Процес історичного розвитку природної (україно-російської) двомовності був ускладнений численними ідеологічними і політичними факторами. Роблячи ретроспективний аналіз розвитку мовної політики України, слід наголосити, що це питання ґрунтується на періодичних спробах відстоювання ідентичності українців. Такі спроби зазнавали як успіхів (1917 – 1933 рр. – період «українізації» в УНР і УСРР (мова не набула статусу державної, але нею писалися всі державні та урядові акти), 1941 – 1989 рр. – посилення руху на захист української мови, «лібералізація» по відношенню до неї, надання мові статусу державної (1989), 1991 р. й до нині – українська мова символізує державотворчу роль української нації, відзначається незбалансований характер двомовності), так і невдач (від XVII ст. до 1917 р. – війна Росії проти української мови, 1933 – 1941 рр. – «контрукраїнізація», забезпечення розвитку української радянської культури на мовному фронті більшовицькими шляхами) [11].

Можемо зробити висновок, що українсько-російська двомовність в Україні розвивалася нерівномірно залежно від політичних переконань влади, яка керувала країною в той чи інший період її існування.

У 1991 р. на основі «Закону про мови» було розроблено постанову Ради міністрів УРСР «Про недержавну програму розвитку української мови й інших національних мов на період до 2000 року». Необхідно було «відповідно до національного складу й потреб населення завершити формування мережі загальноосвітніх шкіл, дошкільних і позашкільних закладів». У 1992 р. Міністерством освіти України на основі «Закону про мови» був виданий наказ, за яким потрібно було створити «таку мережу перших класів, яка б найбільш повно відповідала національному складу населення кожного регіону й запитам Української держави». У «Законі про мову» було сказано, що мовами міжнаціонального спілкування були українська, російська та ін. (ст. 4) [5].

Після прийняття в 1996 р. нової Конституції в статусі мов, якими розмовляє українське населення, відбуваються суттєві зміни. Державною мовою в Україні було визнано лише українську. Стосовно російської мови, частина 3 статті 10 Конституції України гарантувала їй «вільний розвиток, використання й захист», а частина 4 тієї ж статті передбачала «сприяння держави вивченню мов міжнародного спілкування» [6].

Зараз законодавство України про мови складається з Конституції України, цього Закону, Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та інших законів України, а також міжнародних договорів, що регулюють використання мов, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Засади державної мовної політики визначаються Конституцією України, а порядок застосування мов в Україні – виключно цим базовим Законом, з норм якого мають виходити інші правові акти, що визначають особливості використання мов в різних сферах суспільного життя [2].

Згідно з «Європейською хартією регіональних мов або мов меншин» до регіональних мов України віднесено: російську, білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, кримськотатарську, ідиш, польську, молдавську, новогрецьку, німецьку, ромську, словацьку, румунську та угорську мови [4]. До кожної мови застосовують заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, за умови якщо кількість осіб, – носіїв регіональної мови, що проживають на території, де поширена зазначена мова, складає 10 відсотків і більше чисельності її населення. За рішенням місцевої ради в окремих випадках, з урахуванням конкретної ситуації такі заходи можуть застосовуватися до мови, регіональна мовна група якої складає менше 10 відсотків населення відповідної території [2]. При застосуванні положень Хартії заходи, спрямовані на утвердження української мови як державної, її розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України, не вважаються такими, що перешкоджають чи створюють загрозу збереженню або розвитку мов, на які відповідно до статті 2 цього Закону поширюються положення Хартії [4].

У проекті «Закону про мови» в Україні (2010 р.) зазначено, що кожен громадянин «має право вільно визначати мову, яку вважає рідною, і вибирати мову спілкування, а також визнавати себе двомовним чи багатомовним і змінювати свої мовні уподобання; незалежно від етнічного походження, національно-культурної самоідентифікації, місця проживання, релігійних переконань має право вільно користуватися будь-якою мовою у суспільному та приватному житті, вивчати і підтримувати будь-яку мову» [2].

Державна мовна політика України базується на визнанні і всебічному розвитку української мови як державної і гарантуванні вільного розвитку російської мови, інших регіональних мов або мов меншин, а також права мовного самовизначення і мовних уподобань кожної людини.

При здійсненні державної мовної політики Україна дотримується таких цілей і принципів (ст. 5):

1) визнання всіх мов, які традиційно використовують в межах держави чи її певної території, національним надбанням, недопущення привілеїв чи обмежень за мовними ознаками;

2) забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території держави;

3) сприяння використанню російської, інших регіональних мов або мов меншин в усній і письмовій формах у сфері освіти, в засобах масової інформації і створення можливості для їх використання у діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, в судочинстві, в економічній і соціальній діяльності, при проведенні культурних заходів та інших сферах суспільного життя в межах територій, на яких такі мови використовують, та з урахуванням стану кожної мови;

4) підтримання і розвиток культурних взаємин між різними мовними групами;

5) забезпечення умов для вивчення української мови як державної, вивчення російської мови, інших регіональних мов або мов меншин і викладання цими мовами з

урахуванням стану кожної мови на відповідних рівнях освіти у державних і комунальних навчальних закладах;

б) сприяння здійсненню наукових досліджень у сфері мовної політики;

7) розвиток міжнародного обміну з питань, що охоплюються цим Законом, стосовно мов, які використовують у двох або декількох державах;

8) повага меж ареалу розповсюдження регіональних мов з метою забезпечення того, щоб існуючий або новий адміністративно-територіальний устрій не створював перешкод їх розвитку.

Держава сприяє розвитку багатомовності, вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед тих, які є офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій. Принципи мовної політики, викладені у ст. 5 цього Закону, застосовують до всіх регіональних мов або мов меншин України, які живають у межах її території [2].

На сьогодні щодо України доцільно говорити про умови розвитку природної двомовності (українська і російська мови). Всі громадяни України, хто на активному рівні, хто на пасивному, є двомовними. З приводу іноземної мови, можемо акцентувати увагу на розвитку штучної двомовності (зокрема носіїв російської мови) в межах навчальних закладів країни.

Відповідно до Конституції України у країні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови з урахуванням того, що російська мова є рідною або такою, якою повсякденно користується більшість громадян України, загальноприйнятою, поряд з українською, мовою міжособового спілкування на всій території України, однією з офіційних і робочих мов Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій. Володіння російською мовою забезпечує громадянам України широкий доступ до здобутків світової науки і культури. Вважають, що українсько-російська двомовність, що склалася історично, є важливим надбанням українського народу, потужним чинником консолідації багатонаціонального українського суспільства [2].

Існують декілька типів двомовності (колективна, індивідуальна тощо). Україна належить до типу *індивідуальної* українсько-російської двомовності, вважає Тараненко О., яка є: а) переважно однобічна (у мовців з основною українською мовою); б) як природня (в носіїв української мови), так і штучна (внаслідок спеціального вивчення в школі у носіїв російської мови тощо) [10, с. 23 – 24]. Огар Е. виділяє в Україні ще українсько-російську *колективну* двомовність, яка є асиметричною: в одних випадках вона завершується майже повним витісненням однієї з мов, а відтак – одномовністю, в інших – переходить у диглосію («співіснування двох мов, при якому рівнозначність, функціональний баланс між ними порушується на користь однієї, яку починають кваліфікувати як «потужну» і тому здатну обслуговувати вищі функції соціального життя, а іншу – як «слабку», і тоді їй відводиться місце лише в окремих функціональних сферах, напр., особистісної комунікації, повсякденно-побутового життя» тощо). Українсько-російська колективна двомовність, вважає дослідник,

зумовлюється рядом взаємопов'язаних чинників: територіальним, територіально-соціальним, функціонально-стилістичним, конфесійним, віковим [9].

Якщо звернутися до думки населення України з приводу функціонування у країні російської мови, то за результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у квітні 2011 р., можна констатувати, що 44 % респондентів виступають за надання російській мові статусу державної, проти цього – 47 % опитаних. Повертаючись до даних минулих років, можемо засвідчити, що впродовж 2009 р. надання російській мові статусу державної підтримували більш як 50% громадян, у 2010 р. рівень підтримки зменшився до 46-47 %, у 2011 р. – до 44%. Кількість невизначених у цьому питанні лишалась майже незмінною – 7 – 8 % [8].

Найбільшій підтримки наданню російській мові статусу другої державної надають мешканці Донбасу, Сходу та Півдня.

Таким чином, можна говорити про те, що, хоча кількість населення, яка підтримує рівноправність в Україні російської мови трохи зменшилася у порівнянні з минулими роками, все ж таки велика частина людей підтримує надання російській мові статусу державної. Тому, у будь-якому випадку, запровадження двомовного навчання в освітніх закладах нашої країни є не тільки бажаним, а й необхідним, на нашу думку.

Двомовне навчання на сьогодні визнано багатьма вченими Європи і всього світу однією з можливостей найбільш ефективного опанування іноземних мов, збереження рідної мови, отримання повноцінної освіти, є складовою полікультурної освіти тощо. Значний вплив на розвиток двомовного навчання в Європі здійснює політика Європейського Союзу, яка передбачає відмову від пріоритету однієї із мов та орієнтацію на рівноправне використання мов-партнерів. Україна теж є частиною Європи і прагне до вступу в Європейський Союз, тому і з цієї точки зору має бути більш відкритою і поважати цінності і права не тільки корінного населення, а й інших національностей.

У складі населення України переважає два етноси – українці (77,8 %) та росіяни (17,3 %). У цілому у країні мешкає понад 130 етносів (згідно з переписом населення 2001 р.).

Рідною українську мову вважають 67,5 % населення, 29,6 % вважають рідною російську мову.

З двадцяти семи регіонів України чотири переважно є російськомовними (Крим, Севастополь, Луганщина, Донеччина). Зрозуміло, що учні і студенти мають на однаково високому рівні опанувати державну мову та мову своєї сім'ї [1].

Професор Університету Temple University (США) Анета Павленко вважає, що у світі існує багато моделей двомовного навчання, які б могли підійти Україні, але в той же час вона не думає, що всі школи у країні мають бути двомовними. Вчений наголошує на тому, що не варто нав'язувати вивчення російської мови тим, хто не хоче її вчити. З іншого боку – російськомовні громадяни, які хотіли б виростити своїх дітей білінгвами (двомовними), мають отримати таку можливість. Українське законодавство пов'язує питання мови з національністю. Це дає змогу владі визначати, скільки шкіл з

певною мовою навчання має бути в окремому місті за національною приналежністю його мешканців, бажання ж людей ігнорують. Це призводить до того, що діти в тих родинах, де говорять вдома російською мовою, виростають такі двомовними, але знання російської грамоти у них є недостатнім. Наглядний комітет Конвенції захисту мов національних меншин Ради Європи у 2002 р. рекомендував при визначенні мов навчання обрати Україні головним критерієм – «достатній попит». А. Павленко з цим повністю погоджується. На її думку, бажання батьків і «достатній попит» мають бути основними критеріями, на які потрібно спиратися [12].

Відповідно до галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008 – 2011 рр. (наказ МОН України від 28.05.2008 р. № 461), у вищезазначених навчальних закладах країни здійснюється перехід на двомовне вивчення або застосування двомовного навчання у ході вивчення окремих предметів [7]. До того ж, 5 червня 2012 р. був прийнятий Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI, який «зобов'язує громадян, які проживають на території, де функціонує регіональна мова або мова меншин, розвивати та використовувати таку мову» [3]. Двомовне ж навчання є одним із способів виконання цього закону, бо воно передбачає одночасне використання двох мов у навчальному процесі. Українська мова є виучуваною не лише як окремий предмет, а й виступає засобом опанування інших предметів. Таким чином розширюється сфера її використання і забезпечується більш ефективне формування у школярів мовленнєвих умінь. При цьому рівень засвоєння змісту предмета не знижується за умови належної організації навчання.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що розвиток двомовного навчання в Україні є історично зумовленим, бо у процесі розвитку держави певні її частини зазнавали впливу інших культур, зокрема польської, російської, білоруської, чеської, австро-угорської, румунської та ін. Українсько-російська двомовність в Україні є природною. Вона розвивалася нерівномірно залежно від політичних переконань влади, яка керувала країною в той чи інший період її існування. За роки незалежності (1991 – 2013) в Україні стан двомовного навчання (переважно українсько-російського) періодично змінювався. Складалася мовна ситуація, яку можна назвати парадоксальною: відповідно до Конституції й законодавства мова одна – українська, а насправді функціонувало і функціонує переважно дві (українська і російська). Тому сприяння розвитку всіх мов, які використовують на території України, зокрема в освітній сфері, має бути в інтересах держави й суспільства, що передбачено зараз мовним законодавством країни і має удосконалюватися у подальшому.

Література

1. Зайцева Л. С. Білінгвізм як мовне та соціальне явище. [Електронний ресурс] / Л. С. Зайцева. – режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Philologia/59619.doc.htm

2. Закон України «Про мови в Україні»: проект – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0S703A.html
3. Закон України «Про засади державної мовної політики». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
4. Закон України «Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=802-15>
5. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. Про мови в Українській РСР // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1989. – № 45.
6. Конституція України: офіц. Текст, прийнятий на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. (відом. Верхов. Ради України, 1996, № 30, ст. 141): із змінами станом на 1 січ. 2006 р. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2006. – 140 с.
7. Міністерство освіти і науки України. Про методичні рекомендації щодо застосування елементів двомовного навчання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v-581290-09>
8. Новини України. Опитування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?v_ukrayini_pomenshalo_prihilnikiv_dvomovnosti__opituvannya&objectId=1127988
9. Огар. Е. Українська мова в сучасній мовній ситуації в Україні: соціолінгвістичний та етнокультурний аспект. [Електронний ресурс] / Е. Огар. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n12texts/ohar.htm>
10. Тараненко О. О. Українська мова на сучасному етапі (кінець 1980-х – 1990-і роки): старі і нові проблеми / О. О. Тараненко // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків : Око, 1996. – С. 23 – 24.
11. Шаповал Ю. Мовна ситуація в Україні: Історія й сучасний стан. [Електронний ресурс] / Ю. Шаповал, Б. Ажнюк. – Режим доступу: <http://duhvoli.com.ua/index.php?text=22>
12. Deutsche Welle, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dw-world.de/dw/article/0,,15656849,00.html?maca=ukr-newsletter_ukr_politik-5269-html-newsletter

Н. Зайцева

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ДВУЯЗЫЧНОГО ОБУЧЕНИЯ В УКРАИНЕ

В статье освещены исторические предпосылки развития двуязычного обучения в Украине. Описано развитие украинско-русского двуязычия и его типы. Определены цели и принципы государственной языковой политики Украины. Обозначены законы Украины о функционировании языков на ее территории.

Ключевые слова: двуязычное обучение, исторические предпосылки развития двуязычного обучения, украинско-русское двуязычие, языковое законодательство Украины.

HISTORICAL BACKGROUND OF BILINGUAL EDUCATION IN UKRAINE

The article deals with the historical background of bilingual education in Ukraine. The development of Ukrainian-Russian bilingualism and its types are described. Aims and principles of the state language policy in Ukraine are defined. Ukrainian laws on functioning of languages on its territory are outlined.

Keywords: bilingual education, historical background of bilingual education, Ukrainian-Russian bilingualism, language legislation of Ukraine.

УДК: 378

Н.І. Гричанник

ПОГЛЯДИ МЕТОДИСТІВ НА ПРОБЛЕМУ ШКІЛЬНОГО АНАЛІЗУ ЕПІЧНОГО ТВОРУ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглядається проблема шкільного аналізу епічних творів. Розкриваються погляди методистів на етапи роботи з епічним твором та традиційні шляхи його аналізу.

Ключові слова: аналіз, літературознавчий аналіз, шкільний аналіз, епічний твір, шляхи аналізу, етапи роботи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими завданнями. Відповідно до гуманістичних принципів, задекларованих в освітніх документах (Законі України «Про освіту», «Національній доктрині розвитку освіти», Державному стандарті базової і повної середньої освіти) та радикальних суспільних змін виникла потреба у створенні міцної основи для творчої самореалізації й інтелектуально-культурного розвитку особистості. Особливу роль у цьому процесі відіграє шкільний курс світової літератури, на якому відбувається залучення молоді до багатств світової культури, духовне й моральне зростання особистості, естетичне виховання, розвиток художнього смаку.

У Концепції літературної освіти чітко зазначено, що «вивчення літератури в школі має ґрунтуватися на дидактичних, літературознавчих та методичних принципах», серед яких одне з основних місць відведено принципу шкільного аналізу та інтерпретації. Тому, щоб сформувати по-справжньому культурних читачів, здатних висловлювати свою думку з приводу прочитаного, вчителів-словесників варто обирати ті оптимальні шляхи, методи, форми і види аналізу, за допомогою яких відбуватиметься залучення учнів до кращих здобутків світової літератури. Але, як свідчать спостереження, аналіз художнього твору, особливо епічного, викликає чимало труднощів у роботі вчителів, оскільки більшість з них не володіє належним чином